

מי אחראי לפרוץ

ירדן ומלחמת ששת הימים

הגורם השני שהואשם בפרוץ המלחמה היה מדיניותה של ברית-המועצות. היא ביקשה לשמר את מעמדה הפוליטי במזרח התיכון, בעיקר בסוריה ובמצרים, גם במחיר חימום גבולותיהן עם ישראל. הטענה היא, שברית-המועצות אומנם חששה שמלחמה תפגע במעמדה במזרח התיכון, אולם עיקר האשמה בה מחמת מדיניותה ההרפתקנית שנבעה משיקולים פנימיים של מאבקי כוח;⁵ או משום שזו הייתה תוצאת רצונה להגביר את השפעתה הכוללת במזרח התיכון במאבק הבינוגושי;⁶ או שאשמתה הייתה עקיפה, מפני שהמלחמה אשר פרצה בסופו של דבר הייתה בבחינת "טעות לעולם חוזרת".⁵

בשנת 1966 הטילה ברית-המועצות את כל יהבה וכובד משקלה על משטר הניאורבעת' של סוריה. היחסים בין ברית-המועצות ומצרים התהדקו יותר לאחר חתימת הסכם ההגנה סוריה-מצרים ב-4 בנובמבר 1966. כמעט כל הממסד הצבאי המצרי ביקר בברית-המועצות,⁶ ואז עלה לראשונה הרעיון של פינוי כוחות האר"ם מסיני ותפיסת שארם אישייח.⁷

בחודש מרס 1967 החלו להופיע ידיעות ראשונות ממקורות צבאיים סובייטיים⁸ על כוחות שישראל מרכזת בגבול עם סוריה. מידע זה הורחב יותר בפגישותיו של שר החוץ הסובייטי גרומיקו במצרים⁹ והוחרף לאחר שישראל הפילה את ששת המטוסים הסוריים ב-7 באפריל 1967.¹⁰ כדי לברר עד תום מידע זה נשלח סאדאת למוסקבה ושהה בה 27 באפריל ועד 14 במאי 1967. הוא שמע את הביטויים הברורים ביותר מפי כל בכירי השלטון בברית-המועצות, כולל הנשיא פודגורני, על אודות איומי ישראל.¹¹ בנאום התפטרותו הודיע הנשיא המצרי נאצר במפורש, כי "ידידינו בברית-המועצות" מסרו מידע מפורט על "מזימה ישראלית נגד סוריה".¹² אומנם שר המלחמה המצרי בדראן אמר בעדותו,¹³ שהרמטכ"ל פוזי נסע לסוריה כדי לבדוק את המידע ומצא שהוא חסר כל יסוד, אולם המידע הרב שהגיע ממקורות סובייטיים המשיך לזרום ולהשפיע.

רבות נכתב על הגורמים לפרוץ המלחמה ב-1967, ורוב המחקרים מתמקדים בארבעה גורמים עיקריים שעליהם מוטלת האשמה לכך.

האשמה הבולטת והנרחבת ביותר מתייחסת לתפקידה של סוריה בגרימת המשבר ובגרירת מצרים לתוכו. לדעת הסוברים כן, סוריה היא הגורם העיקרי לפרוץ המלחמה עקב חולשתו ופחדיו של משטר הניאורבעת' הסורי. משטר זה, שעלה לשלטון בפברואר 1966, חש עצמו מבודד במערכת הבינערבית והבינלאומית, עד כדי פרנואידיות. הוא היה בלתי יציב לחלוטין כלפי פנים ודיכא באכזריות כל ניסיון הפיכה. בנסיבות אלה הוא החצין את מדיניות סוריה והגביר את האלימות המילולית ואת העימותים הצבאיים בגבול עם ישראל.¹ אלה הלכו והסלימו, ושיאם היה בהשמדת ציוד ההטיה הסורי ובהפלת מטוס מיג 21 סורי ב-14 ביולי 1966 ובהפלת שישה מטוסים סוריים מעל דמשק ובשטח ירדן ב-7 באפריל 1967. לפני כן, ב-4 בנובמבר 1966, כפתה סוריה על מצרים לחתום ברית הגנה ביניהן. מעשה זה הגביר את חששות ישראל (וגרם ל"מבצע מגרסה" בסמוע ב-13 בנובמבר 1966), אולם בעיקר גרר את מצרים למעורבות צבאית בנסיבות שלא הייתה מוכנה להן כלל.²

התופעה המעניינת היא, כי סוריה אכן הייתה הגורם הדומיננטי אשר הביא – בניגוד לעמדות כל הצדדים ובהפתעה מוחלטת, בעיקר של מצרים ושל ישראל – את הקונפליקט במזרח התיכון למשבר חריף באמצע 1967, שבו היו מעורבים רוב השחקנים האזוריים והבינלאומיים. עם זאת, לא היה לה תפקיד משמעותי בתהליך ובמהלכים שהביאו לפרוץ המלחמה.

אכן, למהלכים הסוריים, שנבעו כאמור מחולשתו ומפחדיו של משטר הניאורבעת', הייתה השפעה מהותית על פרוץ המשבר ועל התפתחותו, אך הם לא היוו זרז כלשהו לפרוץ המלחמה. לקראת סוף מאי 1967, עת הגיע המשבר לשלבים הקריטיים שלו, סוריה לא מילאה תפקיד משמעותי במהלכים המדיניים והצבאיים שהביאו לפרוץ המלחמה, ובמידה רבה היא אף נגררה אחר האירועים.

המלחמה ב-1967:

דוד בוקעי*

החוג למדע המדינה,
אוניברסיטת תל-אביב.

* מאמינה ביכולתה להשיב את המצב לקדמותו. ישיבת ממשלת ישראל, שנמשכה עד בוקרו של 28 במאי, פגעה בהרתעתה של ישראל והפגינה בבירור שהיא חוששת ממדינות ערב.²³ "מחלת" רבין ויציאתו לחופשה²⁴ נתפסו כחולשה רבתי והובילו לתפיסה שהרתעת ישראל התמוטטה, ושמדינות ערב מסוגלות להשמידה.

חולשה תדמיתית נוספת של ישראל קשורה ב"דוקטרינת בן-גוריון", כי ישראל תצא למלחמה רק בסיוע או בגיבוי או בתמיכה בשתיקה של מעצמה בינלאומית.²⁵ זו הייתה הבנתו של נאצר את משמעויות מלחמת 1956. בשלביו הסופיים של המשבר ב-1967, לפני פרוץ המלחמה, נוכח נאצר לדעת שאין לישראל גיבוי בינלאומי, וכי היא עומדת חסרת-אונים נוכח מהלכיו הצבאיים.²⁶

תופעה זו של תדמיות חולשה של ישראל החלה כבר בשנת 1966, עת הגבירו והעצימו באמצעי התקשורת במצרים את משמעויות המיתון הכלכלי בישראל. בשבוע הראשון של חודש מאי 1967 פרסם "אל-אהראם" סדרה של מאמרים על אודות מצבה הכלכלי והחברתי של ישראל, ועיקרם היה הדגשת הירידה בגידול התל"ג מ־10 אחוזים ב-1964 לחצי אחוז ב-1966. האבטלה, הירידה, המיתון והנסיבות החברתיות שלהן בישראל היו הבסיס לדימוי הנפחד שלה.²⁷

למגמות אלה אומנם לא הייתה השפעה על התפתחות המשבר, אולם הן בהחלט השפיעו על הימשכותו. השאלה היא, אם אכן-מגמות אלה היו תמריץ מספיק לפרוץ המלחמה. בידינו מעט מאוד עדויות התומכות בגישה זו, ולדעתי אין בהן כדי להסביר את יצירת המשבר, ובוודאי שלא את פרוץ המלחמה. אפשר לתמוך בגישה, שהייתה למגמות אלה השפעה על מהלכי ירדן ובכלל זה על הצטרפותה לקואליציה של נאצר.

גישה דביעית, חשובה לא פחות, מטילה את עיקר האשמה לפרוץ המלחמה על נאצר, על חוסר יכולתו לנהל משברים בצורה נכונה. ההסלמה היא פועל יוצא של מדיניות נאצר, שגרמה שהמשבר המדיני יחריף ויהיה

נאצר קיבל איגרת תמיכה מקוסיגין, ראש ממשלת ברית-המועצות, ובה נאמר שבריה"מ תפעל למנוע כל התערבות עוינת נגד מצרים.¹⁴ גם בנאומו באר"ם לאחר המלחמה התייחס קוסיגין לסוגיה זו בדבר כוונות ישראל למוטט את המשטר בסוריה ולהעביר לאחר-מכן את המלחמה למצרים.¹⁵ על זאת אמר ספרן, כי כנראה השיג הביון הסובייטי "תוכנית מגירה" צבאית של ישראל, אולם התייחס אליה כאל תוכנית אופרטיבית.¹⁶

התגובות במערב על תביעות ישראל לפעול להחזרת הסטטוס-קוו היו מהוססות ומגומגמות. לאורך כל המשבר אפשר היה ללמוד בבירור, כי המעצמות לא תמכו בפעולה צבאית של ישראל וגם לא רצו לממש את התחייבותן לפתיחת המיצרים כנתיב מים בינלאומי.¹⁷ ולא זו בלבד, אלא שגם לחצו על ישראל שתאפשר למהלכים המדיניים למצות את עצמם.¹⁸

גם כאן, כמו במקרה של סוריה, יש לומר שברית-המועצות, ברצונה לסייע לסוריה במצוקתה המשטרית, דאגה "לחמם" את האזור, ולעודד את נאצר לסייע לסוריה. מכאן הדיווחים על ריכוזי כוחות ישראלים בגבול הסורי, ומכאן גם הודעתה לנאצר כי תרתיע כל גורם בינלאומי אשר יפעל נגד מצרים. אך מנקודת מבטה של בריה"מ, מלחמה נתפסה כחלופה גרועה מחמת האפשרות לסילוק מאחזיה באיזור.¹⁹ על-כן, כאשר המשבר החריף עד שהגיע ל"נקודה שממנה אין חזרה", פעלה בריה"מ כגורם ממתן, ויחד עם ארה"ב הייתה שותפה למהלכים המדיניים שהיו מכוונים להרגעת המצב, להשגת הפסקת-אש ולקבלת החלטת האר"ם 242.²⁰

גורם שלישי שהועלה כהסבר לפרוץ המלחמה ב-1967 היה הפגנת החולשה המדינית, ההנהגתית והכלכלית של ישראל.²¹ לכל אורך המשבר גילתה ישראל הססנות, פייסנות וחולשה. חלק מצעדי נאצר, כמו סגירת מיצרי טיראן, נבע מתגובותיה המהוססות של ישראל.²² ביטוי לכך היה בנאומו של ראש הממשלה לוי אשכול ב-22 במאי, שבו קרא לפינוי כוחות הדדי ולפעולה למען הסדר בינלאומי – נאום שעורר את הרושם שישראל אינה

למען המלחמה הכוללת".³⁶ ביום 28 במאי 1967 הכריז נאצר, שהמלחמה תהיה טוטלית, ומטרתה להשמיד את ישראל – "ואנו יכולים לבצע זאת".³⁷ הייכל טען: "האתגר הערבי מכוון לשנות עובדה בלתי צודקת ולהציב במקומה עובדה אחרת – צודקת".³⁸

השינוי התבטא בדרישת מצרים לדון במועצת הביטחון בסיפוח אילת (אום-ירש) במרס 1949 לאחר חתימת הסכם שביתת הנשק בין ישראל למצרים; בכיבוש איזור ניצנה, שהיה צריך להיות מפורז, ובביטול הסכם שביתת הנשק על-ידי ישראל בעת מלחמת סיני ב-1956.³⁹ בנאמו בפרלמנט המצרי ב-29 במאי 1967 טען נאצר, שהשאלה איננה מיצרי טיראן או כוח החירום של הארץ; הבעיה היא היעלמות מדינה ערבית מן המפה, שהיא תוצאת התוקפנות הנמשכת משנת 1948 – לכן "שעת ההכרעה הגיעה".⁴⁰

זו הסיבה, טוענת lakah,⁴¹ לעוצמת התדהמה בתבוסה הצבאית, ולכן התפתחה המגמה להאשים את ארצות-הברית, שהרי קשה היה לקלוט שישאל החלשה והמגמת מפגינה עוצמה צבאית כזאת. אולם יש לשים לב לדברי מראד, שעם סגירת המיצרים היה ברור למצרים שתפרוץ מלחמה.⁴² בפעולה זו הפך נאצר את המשבר לפרשייה מדינית של סגירת מעבר מים בינלאומי וחייב את ישראל לפעול.

שאלת אשמתו של נאצר לפרוץ המלחמה היא מורכבת ביותר. אכן אפשר לראות את מהלכי נאצר כמדיניות ניהול משברים שגויה וכושלת, אשר בעקבותיה הסלים המשבר למלחמה.⁴³ עם זאת יש להדגיש, כי בתחילת יוני 1967 נשא המשבר ממדים מדיניים מובהקים. ב-2 ביוני,

לעימות צבאי.²⁸ אומנם נאצר טען בפומבי ובאופן פרטי, שהערבים אינם מוכנים למלחמה בישראל, ואף הבטיח לאמריקנים, שהוא לא יאפשר לסוריה להשתמש בהסכם ההגנה עימה לצורך הסלמה צבאית – גם משום שצבא מצרים נתון במלחמה בתימן²⁹ – אך הוא הפך להיות שבוי ביד הישגיו ומהלכיו, וכל פעולה שלו הגבירה את תגובות ההתלהבות בעולם הערבי.

נאצר היה קיצוני ביחס להשגת המטרה – השמדת ישראל – אך מתון ביחס לעיתוי שלה. מתינותו זו נבעה מהערכה מציאותית בדבר יכולתם של הערבים להשיג את מטרת החיסול עקב עוצמתה של ישראל. לכן השתמש נאצר מאז 1964 בוועידות הפסגה הערביות כשסתום לנטרול לחצים כדי למנוע מלחמה בטרם עת, מבחינתו. למרות לעגם של יריביו הערבים והקנטורים של ישראל בדבר היותו "נמר של נייר" הוא התמיד במדיניות זהירה של אי התגררות. כך נהג בנושא הטיית הירדן,³⁰ לאחר פעולת סמוע ב-13 בנובמבר 1966³¹ ואף לאחר הפלת ששת המטוסים הסוריים ב-7 באפריל 1967.³² כזו הייתה מדיניותו גם בתחילת המשבר במאי 1967.

אם בתחילת המשבר הייתה המדיניות המצרית מכוונת להרתיע את ישראל, כדברי שר החוץ המצרי ריאד למזל'ל האר'ם ארתאנט³³ – וזו הייתה הערכת ישראל להתפתחות המשבר³⁴ – הרי מ-26 במאי 1967 החל נאצר לטעון, ש"המערכה תהיה כוללת, והיעד היסודי יהיה השמדת ישראל".³⁵ המשמעות של סגירת המיצרים היא עימות, ולכן הכרח הוא לצאת למלחמה כוללת בישראל; כדברי הייכל: "מדובר בכל התפיסה של ביטחון ישראל. ישראל תהיה חייבת לאחוז בנשק. מצרים הגיעה לשלב ההכרעה

בעקבות ביקורו של יוסט, שליח נשיא ארה"ב, הסכים נאצר לקבל את סגן נשיא ארה"ב ולשלוח את סגן נשיא מצרים לשיחות, שאמורות היו להתקיים בקהיר ובוושינגטון ב-7 ביוני.⁴⁴ יתר על כן, ארצות-הברית גם דאגה להודיע לנאצר, שישראל הסכימה לפסק-זמן מדיני. בנסיבות אלה לא יכול היה נאצר שלא להעריך, כי הסביבה הבינלאומית נוטה בבירור לטובתו, כי החלה פעילות דיפלומטית רבה, וכי הישגיו עשויים להיות גדולים ורבים יותר בלא מלחמה.

מכאן אפשר להבין, כך טוען הייכל,⁴⁵ מדוע הופתעה מצרים עם פתיחת המלחמה על-ידי ישראל. נאצר העריך שהמשא-ומתן המדיני הולך ונעשה מואץ וכי הוא מתנהל לפי תנאיו. איגרת ארתאנט לנאצר ב-30 במאי 1967 בנוגע לפתיחת מהלכים מדיניים הייתה סימן ברור למציאות חדשה. על כן הבהיר נאצר, כי מצרים לא תהיה הראשונה שתפתח במלחמה. בכך, לטענת הייכל, ביקש נאצר להרגיע את ישראל.⁴⁶ אך ישראל העריכה, כי בנסיבות שהתפתחו המלחמה היא בלתי נמנעת⁴⁷ ועל-כן טרפה את קלפיו של נאצר.

גורמים אלה הם בעלי חשיבות רבה, אולם, כפי שהראינו, אין בהם כדי להשיב בבירור על השאלה מי האחראי לפרוץ המלחמה ב-1967. לכן אני מבקש להעלות גורם חמישי, אשר לדעתי הביא לידי כך שהמלחמה הפכה ודאית: מדיניותו של מלך ירדן, חוסיין. אני טוען, כי לולא מדיניותו המשבר יכול היה להסתיים באפשרויות מגוונות, אך לא בהכרח במלחמה, בוודאי שלא במתכונת שפרצה. הגורם החשוב ביותר, לדעתי, שהפך את המלחמה מגדר אפשרות סבירה לוודאות מוחלטת, היה הצטרפות ירדן לברית עם נאצר ב-30 במאי 1967. מציאות זו, אשר להלן אנתח את גורמיה, הביאה בישראל לתחושת מצור מתהדק ולחשש מפגיעה אנושה במדיניות הביטחון הכוללת שלה וחייבה אותה לצאת למלחמה בכל מחיר מדיני שיהיה.

יתר על כן, אני רואה חשיבות קריטית בהצטרפות ירדן לקואליציה של נאצר לא רק לעצם פרוץ המלחמה, אלא גם לכך שהערבים קבעו לה מטרות כוללות. קיימת הטענה שהחלטת חוסיין להצטרף למלחמה נבעה מדיווחים מטעים בדבר ניצחונות מצריים בשדה-הקרב.⁴⁸ דוברים נאמנים של המשטר ההאשמי⁴⁹ וכן אחרים⁵⁰ מדגישים כי לחוסיין לא הייתה ברירה, מפני שהיה בין הפטיש (מצרים) לבין הסדן (המציאות הפנימית). לן, לאחר ששקל ארבע חלופות, הוא החליט שהמהלך הגרוע פחות הוא הצטרפות למלחמה לצד נאצר:

א. אם לא יצטרף למלחמה, והקואליציה הערבית תנצח – סביר מאוד שיודח מכיסאו עקב התגברות עוצמת הפאן-ערביות של נאצר;

ב. אם לא יצטרף למלחמה, וישראל תנצח – הוא יוקע כמסייע לניצחונה, ושלטונו בוודאי יתערער ויופל;

ג. אם יצטרף למלחמה, וישראל תנצח – הוא יימצא בקואליציה של מפסידים ויזכה בהכרה ובלגיטימיות כלל-ערבית;

ד. אם יצטרף למלחמה, והקואליציה הערבית תנצח – הוא יהיה שותף לניצחון, ובלא ספק יזכה בהכרה ובלגיטימיות כלל-ערבית.

מוטאווי מדגיש, כי לחוסיין היה ברור לחלוטין שישראל תנצח, אך לא הייתה לו כל ברירה, אלא להצטרף לקואליציה של נאצר.⁵¹ גם גלאב מציין את ארבע החלופות הללו ושולל את הטענה שחוסיין נגרר.⁵² לזאת מוסיף קם את הערכתו,⁵³ כי חוסיין טעה בקבלו את תנאי נאצר: מפקד מצרי, עבד אל-מנעים ריאד, על חזית ירדן ויצירת איום צבאי על ישראל. מכאן מסקנותיו: ירדן נגררה למלחמה חרף רצונה; חוסיין הוטעה ואף הובל למלחמה ולא היה שותף בכל תהליך קבלת ההחלטות. הכול נעשה בידי עבד אל-מנעים ריאד.

לעומת "גישה אפולוגטית" זו אני מציע את "הגישה הרציונלית" כהסבר להצטרפות ירדן לקואליציה המלחמה של נאצר. להערכתי, חוסיין העריך שהצטרפות זו, יהיה מחירה אשר יהיה, תסייע לו להשיג לגיטימציה כלל-ערבית למשטרו ולמנהיגותו.

לכן יש לדעתי לערוך רוויזיה בחשיבה, שהצטרפות ירדן למלחמת 1967 הייתה "טעות" רשגיה" מצידה. חישוביו של חוסיין היו רציונליים, שקולים ובהחלט לא חפוזים. מטרתו הייתה להשיג לגיטימציה כלל-ערבית ולמנוע את התמוטטות ירדן. יתר על כן, יש לשים לב באיזה שלב של המשבר החליט חוסיין את החלטתו: כאשר הרחוב הערבי התלהם, ובכל העולם הערבי הלכה וגברה התחושה שהניצחון בפלסטין הוא קרוב ר"עומדים להביס את ישראל אחת ולתמיד".⁵⁴

הטענה של קם – שלחוסיין לא הייתה ברירה, משום שריאד, מפקד החזית הירדנית, הורה על ההצטרפות למלחמה ללא ידיעת חוסיין, וכי המלך הובל ולא היה שותף בכל תהליכי קבלת ההחלטות – אינה עומדת במבחן המציאות. בהיות המשטר בירדן פטרימוניאלי, אשר נתון בשליטה ובפיקוח הדוקים של המלך, ספק אם נעשתה פעולה כלשהי ללא ידיעתו; ספק אם מפקדי הצבא הירדני היו נענים להוראה הקריטית לפתוח במלחמה ללא אישור מלכם; ספק רב מאוד אם לריאד הייתה יכולת להשפיע, קל וחומר לפעול, באופן חופשי בירדן. יתר על כן, אי אפשר להאשים את המלך חוסיין בתמימות. הוא בוודאי לא מחה מזיכרונו את חתרנותו של נאצר תחת משטרו ה"ריאקציוני" ואת ניסיונותיו להפילו. לא היה מנהיג ערבי, שפעל בפוליטיקה של היחסים הבינעריביים, שלא מנע בכל מחיר אפשרות לחופש פעולה כמו זה אשר משתמע מדברי קם.

תופעה מעין זו שמתאר קם מעולם לא הייתה בהיסטוריה הפוליטית של ירדן, וספק רב מאוד אם זה היה מהלך העניינים באותה עת. זה אף נוגד את תיאורו של חוסיין עצמו על אודות מהלכיו, דבריו ופעולותיו בימים שלפני המלחמה, אפילו כפי שמביא קם עצמו.⁵⁵ הסבריו של חוסיין על מחויבותו להסכם עם נאצר, שחובתו כערבי לכבדו, וכי האינטרסים של האומה הערבית

קודמים לכול⁵⁶ – אף-על-פי שגם הם מפוקפקים, הרי הם מוצלחים ואמינים יותר.

יתר על כן, בתחילת המלחמה העבירה ישראל לחוסיין אזהרות והודעות – שנקלטו בירדן – כי היא לא תפעל נגדו. מסרים כאלה הועברו אף לאחר שצבא ירדן החל בפעילות מלחמתית.⁵⁷ תגובת המלך הייתה שחצנית ובוטת: "הם פתחו בקרב, אם כך הם מקבלים את תשובתנו בדרך האוויר".⁵⁸ ב-5 ביוני בשעה 11:00 – לאחר שקיבל חוסיין את הודעת אוד בול על פניית ישראל⁵⁹ – נשא המלך נאום תוקפני לאומה, ובו הביע הזדהות מלאה עם מצרים: "האומה חייבת לעמוד כאיש אחד בפני ישראל... נחושים לחיות חיים של כבוד..."⁶⁰ מייד לאחר מכן, בין השעות 11:30 ל-13:30, העבירה ישראל לירדן שדר נוסף על-ידי שגריר ארה"ב בעמאן, ובו הבטיחה לה, שאם תחדל מפעילות מלחמתית, ישראל לא תתקוף אותה. אך תשובת ירדן הייתה, שהפור נפל, ו"ואנחנו במלחמה".⁶¹ אף לא הייתה כל התייחסות לדברי ראש הממשלה, לוי אשכול, ב-5 ביוני בשעה 16:00, שהפציר במלך לחדול ממלחמה. התגובה הירדנית באה דווקא בהתייחסות של ג'מעה, ראש ממשלת ירדן: "שנים רבות אנו מחכים למערכה הזאת, שתמחה את חרפת העבר".⁶²

זו אולי הדוגמה המובהקת ביותר למדיניות bandwagoning – של הצטרפות לגורם אשר מבקש לשנות את מאזן הכוחות. מדיניות זו נובעת בעיקר

משיקולי אופורטוניזם פוליטי: השאיפה לקדם את הלגיטימציה של המלך חוסיין ושל משטרו. תוצאת לוואי אפשרית אך מאוד משמעותית לירדן היא: השאיפה להתחלק בפירות הניצחון במלחמה לאחר חיסול ישראל כדי לשמור על האינטרסים של ירדן בפלסטין.

אלה היו אפוא שיקוליו של חוסיין בהצטרפותו לעגלת נאצר, אשר דהרה להערכתו בסוף מאי 1967 במהירות לניצחון בפלסטין. חוסיין העריך שאסור לו "לשבת על הגדר" ומצא שהתועלת הצפויה לו ולאוצרו מהצטרפות לנאצר המנצח היא רבה יותר, יהיה אשר יהיה, מעלות ההימנעות ממלחמה.

מדוע שקל חוסיין את השיקול הרציונלי בהצטרפות למלחמה? כאן נכנס המימד האסטרטגי, הקשור במאזן הכוחות. בשלבי המשבר הסופיים, החל מ-26 במאי 1967, העריך חוסיין, כי נאצר סחף עוצמה בינערבית בשיעור ובהיקף ללא תקדים, והאפשרות היחידה של ירדן הייתה אפוא להצטרף לקואליציה המנצחת כדי לשמר את מאזן הכוחות הבינערבי.

חוסיין אכן שקל והעריך את כל האפשרויות והחלופות שהיו לו, אולם לא במונחי חוסר ברירה, אלא כאופציות רציונליות חלופיות ואפשריות לשימור מאזן הכוחות. הוא בחר באופציה הרציונלית הטובה ביותר לאינטרסים של ירדן ולא באופציית ברירת המחדל. בכך הוא ביטא את המטרות אשר היו, כאמור, להשיג לגיטימציה בעולם

הערבי, להימנע מפגיעה קשה ובלתי נסבלת במעמדה של ירדן, אם נאצר אכן ינצח, ולהתחלק בפירות הניצחון בפלסטין.

נוסף על כך, אם ישראל אכן מגמגמת (היסוסי אשכול ותשישיתו, "מחלת" רבינ⁶³), אולי באמת היא חלשה וחוששת מעימות צבאי? אולי היא "נמר של נייד", ומדיניות ההרתעה שלה אינה אלא בלון נפוח? מדיניות נאצר, כבר הסביר ארפאעי⁶⁴, יצרה אופוריה, שהניצחון הערבי במלחמה הוא בגדר אפשרות ריאליטית ובת-השגה. אווירה זו השפיעה גם על המדינאים ועל קציני הצבא בירדן ולא רק על הרחוב הערבי. כך הודיע חכמת אל-מצרי בשובו מקהיר, כי תוכניות המלחמה של מצרים "מצוינות"⁶⁵, וקציני הצבא לחצו על המלך (!) להצטרף לקואליציה עם נאצר, לפני שיהיה מאוחר, וירדן עלולה להפסיד את כל נכסיה במערכת הבינערבית.⁶⁶

לכן הפסיקה ירדן ב-26 במאי 1967 את התקפותיה ואת לעגה על נאצר והחלה לתקוף את ארצות-הברית על מדיניות התמיכה שלה בישראל. המשמעות של התפתחות זו הייתה ברורה לחלוטין: חוסיין החליט לרתום את גורל ירדן לגורלה של מצרים. ב-28 במאי הודיע חוסיין לשגריר מצרים בעמאן, כי הוא מוכן לעמוד לפקודת נאצר ככל שיידרש.⁶⁷ בכך התבטאה החלטתו הנחושה של חוסיין להצטרף לקואליציה הערבית המנצחת.

התפתחות זו הייתה קריטית מבחינת ישראל. אפשר בהחלט להעלות את הטענה הזאת: אם עד שלב כה חמור במשבר נמנעה ישראל מכל מהלך צבאי מלחמתי ופעלה שוב ושוב במסגרת המדינית, מדוע היא לא ניאותה להזדמנות נוספת ליישוב המשבר לאור ההחלטה האמריקנית-מצרית על הפגישות הצפויות בווינגטון ובקהיר ב-7 ביוני 1967? והרי משמעות החלטה זו הייתה, כי המהלכים המדיניים החלו להיות נמרצים, והסדר בדרכי שלום יכול היה להיות אפשרי. אילו קרה כך, הייתה ישראל יכולה להשיג בנסיבות אלה את מטרתה המדינית – החזרת הסטטוס-קוו אנטה בלום. מדוע אפוא החליטה ישראל בכל זאת לצאת למלחמה מקדימה? למהלך קריטי זה בהתפתחות המשבר אפשר להעלות כמה הסברים אפשריים. ראשית, הסבר אסטרטגי: הישגי נאצר בתחילת יוני 1967 היו כה גדולים, שכל הסדר היה מביא לפשרה במסגרת הסטטוס-קוו אנטה בלום, שמשמעותה ויתורים ישראליים כואבים. שנית, הסבר מדיני: המשבר הגיע לנקודה שממנה אין חזרה, והשאלה היחידה שנותרה הייתה: מתי תפרוץ המלחמה ומי יפתח בה? שלישית, הסבר צבאי: הצבא בישראל הוא קבוצת לחץ חשובה, ובאותו שלב לחצם של קציני הצבא על המדינאים היה חריף: הם תבעו לצאת למלחמה מייד מחשש לפגיעה אפשרית בעוצמתה ובאמינותה של ישראל ומחשש להיחלשות יכולת הצבא לעמוד באתגרי המציאות החדשה.

הסברים אלה אומנם משמעותיים ותורמים כל אחד בחלקו להבנה מדוע ישראל יצאה למלחמה מקדימה, אולם לא די בהם, משום שאינם נותנים את התמונה

השלמה. לדעתי, יש הסבר אחר, דינמי יותר, הקשור בעיקרו בתהליכי הצטרפות ירדן לקואליציה עם נאצר. בסוף מאי 1967 נפגעו שלושת הקזיבלים העיקריים של ישראל: בצפון – השליטה על מקורות המים; במרכז – שימור המשטר ההאשמי בירדן, שלא ייפול תחת הנהגה ערבית רדיקלית בנוסח הנאצרי; ובדרום – מיצרי טיראן פתוחים כמעבר מים בינלאומי.

הצטרפות ירדן סגרה את המעגל של מימוש כל הקזיבלים המרכזיים בחשיבותם לישראל ואיימה על מדיניות הביטחון הכוללת של ישראל. בנסיבות אלה עלתה בישראל הטענה, כי המערכת הבינערבית הייתה מתמרצת את נאצר למהלכים נוספים שיגרמו לפגיעה ולמחיקה של "קווים אדומים" נוספים, ובסופו של דבר, ישראל הייתה יוצאת מהמשבר בהפסד אמינות ההרתעה שלה ובהתמוטטות כל מדיניות הביטחון שלה. מעל לכול, הצטרפות ירדן לקואליציה של נאצר הייתה איום מידי חריף ובלתי נסבל בשל מיקומה ואורך גבולותיה – איום שישראל לא יכולה הייתה לשאתו לאורך זמן. היא הייתה חייבת להתמודד עם האתגר שהוצב בפניה – גם במחיר של יציאה למלחמה מקדימה.

הערות

1. Y. Bar-Siman-Tov, *Linkage Politics in the Middle-East: Syria Between Domestic and External Conflict: 1961-1970*, Westview, Boulder 1983.
2. S.A. Mutawi, *Jordan in the 1967 War*, Cambridge University Press, London, 1987.
3. א' בן צור, *גורמים סובייטיים ומלחמת ששת הימים*, ספרית פועלים, תל-אביב, 1975.
4. מ"ח הייכל, *הספינקס והקומיסר*, עם עובד, תל-אביב, 1981, עמ' 182-166.
5. R.B. Parker, "The June 1967 War: Some Mysteries Explored", *The Middle-East Journal*, 46/2 (Spring 1992).
6. *אל-אהראם*, 22.11.66; *אל-גמהוריה*, 23.11.66; *אל-אח'באר*, 25.11.66.
7. כך העיד במשפטו בדראן, שר המלחמה המצרי – אל-אהראם, 25.2.68.
8. שם.
9. *אל-אהראם*, 2.4.67.
10. Vatikiotis, 1972; דברי הייכל: *אל-אהראם*, 4.6.71.
11. *אל-גמהוריה*, 16.5.67.
12. *אל-אהראם*, 10.6.67.
13. *אל-חייאת*, 25.2.68.
14. *אל-אהראם*, 40.5.67; א' אבן, *פרקי חיים*, מעריב, תל-אביב, 1978, עמ' 361-335, 372-368; הייכל, *הספינקס והקומיסר* (לעיל הערה 4), עמ' 172-181.
15. *ניריוק טיימס*, 20.6.67.
16. נ' ספרן, *העימות הערבי-ישראלי: 1948-1967*, כתר, ירושלים, 1969, עמ' 236.
17. פרקר (לעיל הערה 5), עמ' 179-177.
18. C.W. Yost, "The Arab Israeli War: How it Began", *Foreign Affairs*, 46/2 (January 1968), pp. 304-320; Brecher, 1974, pp. 387-418.
19. ראיון עם הייכל בסאנדיי טלגרף, 7.10.75.
20. הייכל, *הספינקס והקומיסר* (לעיל הערה 4), עמ' 182-194.
21. A. Yaniv, *Deterrence Without the Bomb: The Politics of Israeli Strategy*, Heath, Lexington, 1986, pp. 115-123.

64. מוטאווי (לעיל הערה 2), עמ' 106-105.
65. שם, עמ' 90-89.
66. קם (לעיל הערה 50), עמ' 285-283.
67. מוטאווי (לעיל הערה 2), עמ' 108-107.
68. M.h. Kerr, *The Arab Cold War; Gamal 'Abd al-Nasir and His Rivals*, Oxford University Press, London, 1971, p. 128.
22. הייכל, 1967 (לעיל הערה 14), עמ' 519-509.
23. ברכר (לעיל הערה 18), עמ' 401-395.
24. ראה גירסתו של עזר ויצמן, **לך שמים לך ארץ**, מעריב, תל-אביב, 1975.
25. ראה בהרחבה: יניב (לעיל הערה 21).
26. **אל-אהראם**, 3.6.67; פרקר (לעיל הערה 5).
27. J.R. Lakah, "Egyptian Images During the Rule of Gamal 'Abd al-Nasir", in: R.S. Simon (ed.), *The Middle-East and North Africa*, Columbia University Press, New-York, 1990, pp. 238-261.
28. ד' בוקעי, **המדינה הערבית, היחסים הבינערכיים והקונפליקט הערבי-הישראלי: הפוליטיקה של מאזן הכוחות**, עבודת ד"ר, אוניברסיטת חיפה, 1993.
29. פרקר (לעיל הערה 5).
30. **אל-אהראם**, 1.6.65.
31. הייכל, **באל-אהראם**, 18.11.66; מוטאווי (לעיל הערה 2), עמ' 84-69.
32. **אל-אהראם**, 12.4.67.
33. U. Thant, *View from the U.N.*, David and Charles London, 1978, p. 480.
34. 'רבינ', **פנקס שירות**, מעריב, תל-אביב, 1979, עמ' 136, 146, 139.
35. **אל-אהראם**, 27.5.67.
36. שם.
37. **אל-אהראם**, 29.5.67.
38. **אל-אהראם**, 27.5.67.
39. שם.
40. **אל-אהראם**, 30.5.67.
41. Lakah (לעיל הערה 27), עמ' 245-244.
42. ג' מראד, "סגירת המיצרים גרמה לפרוץ המלחמה", **מערכות**, 235, (ינוניולי 1992), עמ' 58-55.
43. בוקעי (לעיל הערה 28).
44. יוסט (לעיל הערה 18), עמ' 222-221; קוונדט (לעיל הערה 18).
45. הייכל, **הספינקס והקומיסר** (לעיל הערה 4), עמ' 196-178.
46. M.H. Heikal, *Nasser: The Cairo Documents*, New English, London, 1971, pp. 215-216.
47. רבינ (לעיל הערה 34), עמ' 161-168; אבן, עמ' 334-332, 349.
48. T.N. Dupuy, *Elusive Victory; The Arab-Israeli Wars: 1947-1974*, Harper and Row, New-York, 1978, pp. 285-287.
49. J.B. Glubb, *Middle-East Crisis: A Personal Interpretation*, Hodder and Stoughton, London, 1967.
50. J. Lunt, *Hussein of Jordan*, William Morrow, New-York, 1989, pp. 82-107.
51. **מלחמת ששת הימים בעיני הירדנים**, מערכות, תל-אביב, 1974, עמ' 23-16.
52. מוטאווי (לעיל הערה 2), עמ' 121-108.
53. גלאב (לעיל הערה 49), עמ' 17-16.
54. קם (לעיל הערה 50), עמ' 93-92, 60-56.
55. מוטאווי (לעיל הערה 2), עמ' 87.
56. קם (לעיל הערה 50), עמ' 93-92, 60-56.
57. שם, עמ' 45-43.
58. קם (לעיל הערה 50), עמ' 64-63; אבן (לעיל הערה 14), עמ' 402-401.
59. על גישתו של משה דיין, שר הביטחון, לאיגרת אשכול, ראה: ג'רוסלם פוסט, 14.2.68.
60. קם, עמ' 64.
61. O. Bull, *War and Peace in the Middle-East*, Cooper London, 1973, p. 113.
62. **אידסתור**, 6.6.67.
63. P. Snow, *Hussein*, Berril Jenkins, London, 1972, p. 183.
64. אבן (לעיל הערה 14), עמ' 405-403.
65. ראה הערה 24 לעיל.